

τική Ισορροπία. Καὶ δὲν ἔχει σημασία διότι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου, μὰ καὶ ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, εἶναι νὰ ἰδρῦη νέα βαθύτερη σχέσι μετὰ τὰ «γύρω» του πὺν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζει καὶ στερεότερην ἰσορροπία.

4. Ἡ σειρά τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμον. Τί σημασία ἔχει ἂν στὴν διαδρομῆ τῶν καιρῶν ἀλλάξαν τὰ μυθολογικὰ συστήματα, ἀφοῦ σὲ κάθε σύστημα ὑπῆρχεν ἡ πνευματικὴ κυριαρχία τοῦ περιβάλλοντος, καὶ συνεπῶς ὁ ἀνθρώπος εὑρισκε τὴν βεβαιότητα πὺν ἐχρειάζονταν γιὰ νὰ ζῆση πνευματικά; καὶ ἀφοῦ τῶ ὄντι ἀπὸ τὸ ἕνα σύστημα ὡς τὸ ἄλλο ὑπῆρχε προφανῶς μιὰ ἐμβάθυνσις εἰς τὸ «ἐγὼ» καὶ εἰς τὸν «κόσμον»; Διότι αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅταν ἐξετάσομε τὰ πράγματα φιλοσοφικά, ὅτι ὅσο ἀπομακρύνεται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὶς πρῶτες δοκιμῆς πὺν ἔκαμε γιὰ νὰ ἰσορροπήση πνευματικά μετὰ τὰ «γύρω» του, γιὰ νὰ βρῆ μιὰ μορφὴ συνειδητῆς ζωῆς, τόσο ἐμβαθύνει εἰς τὸν ἑαυτό του, καὶ μ' αὐτὸ στὰ «γύρω» του, ἀφοῦ τὸν ἑαυτόν του τὸν βλέπει μονάχα στὴν πρᾶξι του, ἡ δὲ πρᾶξις του ἀφορᾷ τὰ «γύρω» του.

Καὶ γιὰ νὰ περιορισθοῦμε στὴν μυθολογία ἡ ὁποία εἶναι ἕνας καθαρὸτατος καθρέφτης τῆς πάλης αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐξουσία ἐπὶ τοῦ κόσμου, λέμε ὅτι οἱ ἀγῶνες πὺν γίνονται μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ πὺν στὰ μυθολογικὰ συστήματα μᾶς παρουσιάζονται ἀντικειμενικά, καὶ ἀποκομμένα ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι στὸ βάθος ἀγῶνες μεταξὺ ἀνθρώπων, εἶναι ἀγῶνες πὺν γίνονται μέσα στὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου καὶ πὺν κατόπιν σὲ μᾶς πὺν τὰ βλέπομε ὅλα ἀπὸ μακρὸν μᾶς φαίνονται ἄσχετοι πρὸς τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ Κρόνος ἐκθρονίζει τὸν Οὐρανὸ καὶ κατόπιν ὁ Ζεὺς ἐκθρονίζει τὸν Κρόνον, αὐτὸ δὲν σημαίνει κάτι πὺν γίνεται ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδησις πὺν ἐκθρονίζει ἕνα παλῆν θεὸ καὶ ἐνθρονίζει ἕνα καινούργιο. Μιὰ παλῆν μορφὴ πνευματικῆς ζωῆς ὑποχωρεῖ μπροστὰ σὲ μιὰ καινούργια πὺν δὲν εἶναι βέβαια ἄσχετη μετὰ τὴν προηγούμενη, ἀλλὰ βγαίνει γεννητικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη· ἡ μία γεννάει τὴν ἄλλη· ὁ Κρόνος εἶναι γιὸς τοῦ Οὐρανοῦ· καὶ ἀκριβῶς ὁ Οὐρανὸς τὸ βρίσκει ἀπὸ τὸν γιὸς του τὸν Κρόνον.

Καὶ τὸ ἐκθρόνισμα αὐτὸ δὲν γίνεται βέβαια ἀπὸ τὴν μιὰ μέρα στὴν ἄλλη, ἀπαιτοῦνται μακροὶ καιροί, αἰῶνες πνευματικῆς πάλης ποὺ διεξάγει ἡ συνείδησις μὲ τὸν ἑαυτὸ της καὶ μὲ τὰ «γύρω» της. Ἀλλὰ καὶ ἅμα φθάση ἡ συνείδησις στὴν νέα μορφή τότε ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ δουλειά, γιατί τὸ νέο στὴν ἀρχὴ εἶναι γενικὰ διατυπωμένο, καὶ πρέπει, γιὰ νὰ φανῆ, νὰ γίνῃ εἰδικό, νὰ πάρῃ ὠρισμένες εἰδικές μορφές. Ἡ νέα μορφή θεοῦ ποὺ ἐπεκράτησε, γιὰ νὰ κρατηθῆ στὴν ζωὴ, πρέπει νὰ γεννήσῃ καὶ νέα μορφή τέχνης καὶ νέα μορφή πολιτείας ἀνθρώπων. Καὶ ὅπως ὁ «ἄνθρωπος» δὲν ὑπάρχει τὴν ὥρα ποὺ γεννιέται ἓνα παιδί — γιατί τὸ νεογεννημένο εἶναι ἀπλῆ φύσις — ἔτσι καὶ ὁ νέος θεὸς δὲν ὑπάρχει πρὶν κυριεύσῃ τὴν ψυχὴ, πρὶν ἐδραιωθῆ μέσα στὴν συνείδησι τῶν ἀνθρώπων καὶ αὐτὸ θὰ εἴπῃ πρὶν γίνῃ ἔργον τέχνης καὶ νόμος τῆς πολιτείας, νόμος τῆς κοινωνικῆς τῶν ζωῆς.

Αὐτὸ γίνεται στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου γενικὰ, στὴν μυθολογία του πρῶτα καὶ κύρια, καὶ στὴν τέχνη του καὶ στὴν ἐπιστήμη του ὕστερα, αὐτὸ γίνεται τέλος καὶ στὴν γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου γιατί κάθε πνευματικὴ κρίσις φέρνει καὶ μιὰ ἐπανάστασι στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Κάθε νέο πνευματικὸ γεγονός — καὶ τέτοιο εἶναι κυρίως ἡ ἐπικράτησις μιᾶς νέας μορφῆς πνεύματος — ἀπαιτεῖ καὶ διαφοροτικὴ γλωσσικὴ μορφή. Καὶ ἐνῶ ἓνας περιορισμένος πνευματικὸς κόσμος, μιὰ περιορισμένη πνευματικὴ ἀρχή, κρατᾷ τὴν γλῶσσα στὰ στενὰ καὶ ἀνανάπτυκτα ὅρια, τοῦναντίον ἓνα ἀπλωμα καὶ μιὰ ἐμβάθυνσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀπλώνει καὶ ἐμβαθύνει καὶ τὴν γλῶσσα. Καὶ γιὰ νὰ εἴπῃ τὸ πρᾶγμα στὴν γλῶσσα τοῦ μύθου κάθε θεὸς θέλει καὶ τὴν γλῶσσα του, γι' αὐτὸ καὶ κατάγεται ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς θεούς.¹ Δὲν μπορεῖ δηλαδὴ ἡ συνείδησις ν' ἀποκαλύψῃ καὶ ν' ἀντικειμενικοποιήσῃ

1) Ὅταν λέμε «θεὸν» ἐννοοῦμεν ἓνα πρωταρχικὸ τρόπο πνεύματος. Μιὰ βασικὴ ιδέα ποὺ διακλαδώνεται εἰς ὅλην τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἓνα πρωταρχικὸ νόημα ποὺ κυριεύει ὁλόκληρη τὴ ζωὴ, ὅπως λ. χ. γίνεται στὸν Βουδδισμό καὶ στὸν Χριστιανισμό. Κάθε τέτοια βασικὴ ιδέα ποὺ προσδιορίζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἶναι «θεός». Γιὰ νὰ ἀφομοιωθῆ μιὰ τέτοια ιδέα, νὰ γίνῃ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς ἑνὸς λαοῦ χρειάζεται μιὰ νέα γλωσσικὴ μορφή. Γενικὰ κάθε μεγάλη ιδέα φέρνει καὶ μιὰ ἐπανάστασι στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτὸ κάθε θεὸς θέλει καὶ τὴν γλῶσσα του.

τὴν νέα της πίστιν ἂν δὲν ἔχη καὶ μία νέα γλωσσικὴ μορφή. Ἡ νέα γλωσσικὴ μορφή εὐρίσκεται στὴν ἴδια σχέσι με τὴν παλαιὰ ὅπως καὶ ἡ νέα πνευματικὴ μορφή με τὴν παλαιὰ. Ἡ παλαιὰ τρέφει τὴν καινούργια με τὸ ὑλικό της· ἡ παλαιὰ γίνεται γιὰ τὴν καινούργια ὑλικό. Ἡ μορφή ἔρχεται ἀπὸ τὴν καινούργια. Ἡ νέα πνευματικὴ μορφή κρατᾷ μέσα της τὴν παλαιὰ ὡς ὑλικό, γιατί στὴν συνειδητὴ δουλειὰ τοῦ ἀνθρώπου τίποτε δὲν πάει χαμένο· ἔτσι καὶ ἡ νέα γλωσσικὴ μορφή.

5. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δημιουργεῖ καὶ τὸν «κόσμο» καὶ τὸν «ἄνθρωπο». Οἱ τρόποι τῆς ἰσορροπίας. Ἐδῶ ὅμως, πρὶν ἀκόμα προχωρήσω, πρέπει νὰ δώσω μιὰν ἐξήγησι. Πολλοὶ ποὺ σκέπτονται ἔξωτερικά γιὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ πιστεύουν πὼς ἡ πνευματικὴ εἶναι κάτι ἐπιφανειακὸ στὴν ἄλλη ζωὴ, τὴν καθ' αὐτὸ ζωὴν, τὴν βιολογικὴν, νομίζουν ὅτι ἡ σχέσις αὐτὴ τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὰ «γύρω» του εἶναι κάτι τυχαῖο, κάτι ποὺ δὲν ἀφομοιώνει τὰ πράγματα.¹ Αὐτὸ ἀκριβῶς θέλω νὰ ἐξηγήσω.

Ὅταν κάνομε λόγο καὶ στὴν μυθολογία καὶ στὴν τέχνη καὶ στὴν ἐπιστήμη γιὰ τὴν σχέσιν αὐτὴν, γιὰ τὴν ἀμοιβαῖα αὐτὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀνθρώπου με τὰ «γύρω» του, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι αὐτά, τὰ «γύρω», ἔχουν ἰδιαίτερη, χωριστὴ, ἀληθινότερη ἴσως ἀξία, ἀπὸ τὴν ἀξία ποὺ παίρνουν στὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ὑπάρχουν αὐτὰ ἀυθυπόστατα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος με τὴν ψυχὴν του καὶ πὼς τάχα ἔρχεται ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ

1) Ἡ βιολογικὴ ζωὴ εἶναι ὁ πρῶτος τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον ἀφομοιώνεται τὸ «περιβάλλον». Ἡ ζωὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νὰ ἀφομοιώσῃ τὸ περιβάλλον της, τὰ «γύρω». Τὰ «γύρω» ὑπάρχουν ὡς τροφὴ γιὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχικὴ ζωὴ εἶναι ἕνας ἄλλος τρόπος ἀφομοιώσεως τοῦ περιβάλλοντος, βαθύτερος, ἐντονώτερος, γιατί τὰ «γύρω» ὑπάρχουν στὴν ψυχικὴν ζωὴν ὡς αἰσθημα, μετουσιωνονται εἰς αἰσθημα, ἐνῶ στὴν πρῶτη ἀφομοίωσιν, τὴν βιολογικὴν, μένουν τὰ «γύρω» κατὰ βάθος ἀναλλοίωτα· τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀποτελοῦνται τὰ «γύρω» τῆς βιολογικῆς ζωῆς μένουν ἀμετάβλητα κατ' οὐσίαν καὶ μετὰ τὴν ἀφομοίωσιν. Ἐνῶ ὅταν κάτι γίνῃ αἰσθημα ἀλλάζει ποιοτικά. Ἡ πνευματικὴ τέλος ζωὴ εἶναι ὁ ἀνώτατος καὶ τελειώτατος τρόπος ἀφομοιώσεως τῶν «γύρω». Στὴν πνευματικὴν ζωὴν δὲν μένει τίποτε ἀναλλοίωτο. Τὸ πνεῦμα ἀλλοιώνει ριζικὰ τὰ «γύρω» του, γιατί δίνει εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτήρα του. Στὸ πνεῦμα κορυφώνεται ἡ ἀφομοίωσις τῶν «γύρω».

τούς δίνει τούτη ἢ ἐκείνη τὴν μορφή, ἀλλὰ—καὶ ἐδῶ εἶναι ὅλο τὸ ζήτημα—ἐννοοῦμεν ὅτι αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν ποτὲ χωριστά, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀκριβῶς γιὰ μᾶς γέννημα τῆς σχέσεώς μας πρὸς αὐτόν, πρῶγμα πού ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν μυθικὸν ἄνθρωπο, καὶ γιὰ τὸν καλλιτέχνη καὶ γιὰ τὸν ἐπιστήμονα. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο καὶ βασικὸ γεγονός τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, αὕτη εἶναι ἡ κεντρικὴ καὶ θεμελιώδης ἐνέργεια τῆς συνειδητῆς ζωῆς, νὰ μὴν ὑπάρχη καμμιά κατάστασις, κανένα πρῶγμα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου χωρὶς νάχη τὸ «ἐγὼ» ὡς «αἰτία» καὶ βᾶσις, χωρὶς νᾶναι κατάστασις τοῦ «ἐγώ». Ἡ σχέση αὕτη ὄχι μόνον εἶναι ἡ γεννήτρα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀκατάλυτη.

Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποκλείει καὶ τὶς ἀκρότητες πού τόσες φηρὲς συναντᾶει κανεὶς μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, νὰ χάνεται δηλαδὴ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ σὲ ἰσχνοὺς τύπους καὶ κούφιας μορφῆς πού δὲν ἐμπεριέχουν κανένα οὐσιαστικὸ περιεχόμενο (σχολαστικισμὸς) καὶ νὰ ἐπιπεδώνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ νὰ πέφτῃ στὸ ἐπίπεδο τῆς ὠμῆς ὕλης (φυσιοκρατία). Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο αὐτὲς κατευθύνσεις τοῦ πνεύματος δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν κι' ὅλας ἐδῶ πού κάνομε λόγο γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ γενικά, καὶ ὀίχνομε τὸ βλέμμα μας στὴν πραγματικὴν ἰσορροπία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ «γύρω» του, ὅπως γίνεται σ' ἓνα σωστὸ ζύγισμα κατὰ τὸ ὁποῖον καὶ οἱ δύο πτέρυγες τῆς πλάστιγγος ἔχουν περίπου τὸ ἴδιο βᾶρος.

Μὰ, θὰ εἰπῆ κανεὶς, τέτοια ἰσορροπία δὲν ὑπάρχει στὴν πνευματικὴ ζωὴ ἢ ὑπάρχει μόνον σὲ ὠρισμένες ἐποχὲς μέσα στὴν ἱστορία τὴν πνευματικὴν, ὅπως ὑπῆρξε λ.χ. στὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἰδεῶδες τῆς σχέσεως τοῦ «ἐγώ» πρὸς τὰ «γύρω» του ἐπιτυγχάνεται μόνον ὅταν τὸ «ἐγὼ» δὲν καταδυναστεύει τὰ «γύρω» του, καὶ ὅταν οὔτε τὰ «γύρω» καταπιέζουν τὸ «ἐγὼ». Τέτοια δὲ ἀπόλυτη ἰσορροπία ἔχομε μονάχα στὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, ὅπου ψυχικὸς καὶ φυσικὸς κόσμος, πνεῦμα καὶ φύσις, εὗρισκονται σὲ ἀπόλυτην ἁρμονία ἀναμεταξύ των, ἁρμονία πού φανερόνεται παραστατικώτατα καὶ πλαστικώτατα στὸ ἀρχαῖο κλασικὸ ἄγαλμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ἔνεκα τοῦ ὁποῖου ἀναγκάζεται κανεὶς, θέλει καὶ δὲν θέλει, νάχη ὡς μέτρον τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, ὅταν κάνει λόγο γιὰ ζητή-

ματα τοῦ πνεύματος, ὅταν ἀναλύει προβλήματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴν πραγματικὴ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ποτὲ βέβαια ἡ ἰσορροπία δὲν εἶναι ἀπόλυτη, τὸ κέντρον τοῦ βάρους θὰ πέφτῃ ἢ πρὸς τὰ «μέσα» ἢ πρὸς τὰ «ἔξω», ὁ τόνος θὰ εἶναι κάθε φορὰ διαφορετικὸς καὶ ἀναλόγως πρὸς αὐτὸν θὰ χρωματίζεται καὶ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου θὰ εἶναι περισσότερο ἀντικειμενικὸς ἢ ὑποκειμενικὸς. Πάντα ὅμως θὰ πρόκειται γιὰ μιὰ σχέσι ἐντονώτερη ἢ ἀσθενέστερη, πάντα στὴν πνευματικὴ ζωὴ θὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἰσορροπία τοῦ πνεύματος μὲ τὸ «πρόβλημά» του, τῆς συνειδήσεως μὲ τὰ «γύρω» της. Γίνεται δηλαδὴ σ' ὅλη τὴν πνευματικὴ ζωὴ ἐκεῖνο ποῦ γίνεται στὴν τέχνη καὶ ποῦ ὁ Goethe τὸ διευτύπωσε ὡς ἑξῆς: «δὲν ὑπάρχει καμμιά γραμμὴ στὸ ἔργο μου ποῦ νὰ μὴν τὴν ἔχω ζήση καὶ δὲν ὑπάρχει πάλι καμμιά γραμμὴ ποῦ νὰ εἶναι ἔτσι ὅπως τὴν ἔζησα». Μὲ ἄλλα λόγια δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ χωρίσῃ κανεὶς τὸ «ὑποκείμενο» ἀπὸ τὸ «ἀντικείμενο», δὲν χωρίζεται ὁ ἑαυτὸς μας ἀπὸ τὸ πρόβλημά του. Εἶναι ἀχώριστα ὅπως εἶναι ὁ καλλιτέχνης ἀχώριστος ἀπὸ τὸ ἔργο του.

Τὸ «ὑποκειμενικὸ» καὶ «ἀντικειμενικὸ», ὅπως ἔχομε συνειθίση νὰ λέμε στὴν φιλοσοφία, δὲν εἶναι δυὸ κόσμοι ξεχωριστοί, τὸ «πρᾶγμα» καὶ ὁ «νοῦς» δὲν ὑπάρχουν χωριστά, ἀλλὰ τίθενται καὶ τὰ δύο τὴν στιγμή ποῦ ὑπάρχει ἡ πνευματικὴ σχέσις, τὴν στιγμή ποῦ ὁ ἑαυτὸς μου συνειδητοποιεῖται, ὑπάρχουν μόνον ὡς ἀμοιβαῖα μέλη τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα ἔτσι ὥστε τὸ ἓνα ν' ἀποτελῇ τὴν πατρίδα τοῦ ἄλλου. γι' αὐτὸ λέει ὁ Kant: «das i c h d e n k e muss alle meine Vorstellungen begleiten k ö n n e n».

Δὲν εὐρίσκεται δὲ αὐτὸ σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴν φιλοσοφικὴ ἐκείνη θεωρία ποῦ παρουσιάζει τὰ δύο αὐτὰ ὡς ἀντιμαχόμενα, ὡς ἀντίπαλα, γιὰτὶ ἡ πάλῃ αὐτὴ περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ἡ φιλοσοφία προϋποθέτει τὴν σχέσι, ἡ πάλῃ γεννιέται ἀκριβῶς μὲ τὴν σχέσι. Ἄλλως τε καὶ ἐκεῖνα τὰ συστήματα ποῦ μιᾶνε γιὰ τὴν πάλῃ, δὲν ἐνδιαφέρονται τόσο γι' αὐτὴν ὅσο γιὰ τὴν σχέσιν, γιὰτὶ — καὶ τοῦτο εἶναι γι' αὐτὰ δόγμα — μονάχα στὴν σχέσιν ὑπάρχει ἐκεῖνο ποῦ ζητᾶνε, ἐκεῖνο ποῦ θέλουν νὰ ὀρίσουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν, στὴν σχέσιν ὑπάρχει τὸ πνεῦμα. Στὰ συστήματα μάλιστα αὐτὰ συναντᾶμε μιὰ βαθύτερη συνεί-

δησι τῆς πνευματικῆς ζωῆς, (ὅπως στοὺς μυστικιστάς, τοὺς κατ' ἔξοχὴν μισολόγους) εὐρίσκομε τὶς βαθύτερες ἀναλύσεις τῆς συνειδήσεως. Ἐδῶ — στὰ συστήματα αὐτὰ — ὑπάρχει ἡ γνῶσις ὅτι ἡ διαδικασία καὶ ἡ λειτουργία τοῦ πνεύματος γίνεται μὲ ἀντιθέσεις, ἔδῶ ὑπάρχει θέσις γιὰ τὴν ἀντινομία, δηλαδή γιὰ τὸν οὐσιαστικὸν νόμον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς του.

IV

Ἡ ἀντινομία τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

1. Ἡ ἀντινομία βασικὸς νόμος τοῦ πνεύματος.—2. Ἡ ἀντινομία μορφῆς καὶ ὕλης.—3. Τὸ σφάλμα τῶν μεταφυσικῶν συστημάτων. Ἡ παληὰ μεταφυσικὴ καὶ οἱ ὄψιμοι ὁπαδοί της.—4. Τὸ λογικὸ καὶ τὸ «ἀντικείμενο».—5. Ἡ σχέσις «ὑποκειμένου» καὶ «ἀντικειμένου» εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ ὄχι χρονικὴ. Ὁ μῦθος εἶναι κάτι οὐσιαστικὸν καὶ ὄχι κάτι τεχνητὸ ἢ ἀλληγορικόν.

1. Ἡ ἀντινομία βασικὸς νόμος τοῦ πνεύματος. Ὅσο καὶ ἂν ὁ σκοπὸς τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ φθάσῃ στὴν σύνθεσι τῶν ἀντιμαχομένων στοιχείων καὶ νὰ ἄρῃ τὴν ἀντινομία, ποτὲ δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχῃ ἂν δὲν ἐμβαθύνῃ πρῶτα στὴν ἀντινομία, ἂν δὲν ζήσῃ πρῶτον μέσα στὴν πάλη καὶ στὴν ἀντίθεσι. Ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ὅταν ἄκόμα φθάσῃ τὸ πνεῦμα στὴν συνθετικὴν του προᾶξι καὶ τότε δὲν ζῆ ἀκίνητα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔντασι τῆς ἀντινομίας. Κάτω ἀπὸ τὴν σύνθεσι στὴν ὁποίαν φθάνει τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου ἀναδεύεται πάντα ἡ ἀντινομία, ἀνοίγεται πάντα ὁ διχασμὸς καὶ ζῆ πάντα τὸ σαράκι τῆς ἀντιθέσεως, ποῦ σὲ κάθε στιγμὴ φανερόνεται γιὰτὶ ἡ ἰσορροπία δὲν εἶναι ποτὲ τελειωτικὴ. Ὅσο καὶ ἂν προχωρεῖς στὴν μόρφωσί σου, καὶ ὅση γνῶσι οὐσιαστικὴ καὶ ἂν ἀποκτῆς γιὰ τὸν ἑαυτό σου καὶ γιὰ τὸν κόσμον, καὶ ὅσο καὶ ἂν στερεώνεις τὴν πνευματικὴν σου σχέσι ποτὲ δὲν θὰ εἰπῆς πὼς ἄρκει, πὼς αἰσθάνεσαι ἀπόλυτη ἀνάπαυσι γιὰτὶ αὐτὸ θάταν τὸ ἴδιον μὲ τὸ νὰ εἰπῆς τὸν ἑαυτόν σου σοφόν, ἐνῶ ἡ μοῖρα σου εἶναι νᾶσαι πάντα φιλόσοφος, νὰ ζῆς μέσα στὸν διχασμὸν καὶ μόνον ἔπειτα ἀπὸ πολὺν κόπον νὰ φθάσῃς σὲ μιὰ σύνθεσι, πὸν τὴν ἐπόμενῃ στιγμῇ θὰ καταλυθῇ γιὰτὶ τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔδεσες

στην συνθετική σου προᾶξι σὲ μιὰ ἐνότητα ἐν τῷ μεταξύ θεωροῦν, θέλουν ἄλλη μορφή. Ἐκεῖνο βέβαια ποὺ πρέπει νάχης, ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ σὲ διέπη μέσα σ' αὐτὴ τὴν πάλῃ, εἶναι ὁ σκοπός, ἢ κατεύθυνσις, γιατί ἡ μία συνθετικὴ σχέσις τοῦ ἑαυτοῦ σου μὲ τὸ «προᾶγμα», μὲ τὸ πρόβλημα, τότε μόνον θάχῃ σχέσι μὲ τὴν ἄλλη, ἅμα ἔχεις σκοπό, ἅμα ἔχεις ἐνότητα στὴν πνευματικὴ σου ζωή. Ἡ ἐνότης δὲ αὐτὴ θὰ φαίνεται στὰ ἔργα σου. Δὲν θὰ μπορέσῃς δηλαδὴ ποτὲ νὰ φθάσῃς στὴν συνείδησι τῆς ἐνότητος ἂν δὲν ἔχεις πρὶν πράξῃς, δὲν ἔχεις σκεφθῆ, ἂν δὲν ἔχεις ἀντικειμενικοποιήσῃς τὸν ἑαυτό σου στὴν προᾶξι καὶ στὴν σκέψῃ. Γιὰ νὰ μπορέσῃς δηλαδὴ νὰ στρέψῃς τὸ βλέμμα σου πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ ἰδῆς ἂν ἔχῃς ἐνότητα στὴν κατεύθυνσί σου πρέπει νάχῃς μιὰ ἱστορία τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἀλλοιῶς δὲν θὰ μπορῆς ποτὲ νὰ εἰπῆς τί θέλεις, θάχῃς ἀπλοῦς πόθους καὶ ὄχι λόγους.

Ὡστε ἡ συνθετικὴ σχέσις τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «προᾶγμα», πρὸς τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι φυσικὴ, ἀλλὰ εἶναι ἔργον μακροῦ κόπου, εἶναι ἱστορικὴ, γι' αὐτὸ καὶ τὸ «ἐγὼ» κάθε φορὰ ποὺ ἀφίνει τὴν μιὰ σύνθεσι καὶ ζητεῖ ἄλλη δὲν χάνεται, ἀλλὰ ἀποκτᾷ μεγαλύτερη ἔντασι τῆς συνειδήσεως, ἐνῶ τὸ «ἐγὼ» τοῦ ἀπλοῖκου ἀνθρώπου ποὺ βρίσκεται σὲ φυσικὴ ἰσορροπία μὲ τὰ «γύρω» του, ἅμα χάσει τὴν ἰσορροπία του, ἅς ποῦμε τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας του ποὺ τοῦδινε καὶ τὴν ἰσορροπία, χάνεται, βρίσκεται διαρκῶς στὴν δυστυχία. Ὁ λόγος δὲ γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι δὲν ἔχει σαφεῆ γνῶσι γιὰ τὴν σχέσι του μὲ τὰ «γύρω». Γι' αὐτὸ ποτὲ δὲν εἶναι ὁ ἀπλοῖκος ἀνθρώπος πράγματι ἰσορροπημένος, γιατί κάθε φορὰ ποὺ νομίζει πὼς εἶναι, ἅμα τοῦ ἀφαιρεθῆ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας ποὺ τὸν κρατεῖ σὲ σχετικὴν ἰσορροπία, χάνει τὸν ἑαυτό του, φθάνει σὲ ἀπόγνωσι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ σχέσις τοῦ ἀπλοῖκου ἀνθρώπου πρὸς τὰ πράγματα δείχνει ὅτι τὸ «ὑποκειμενικὸ» καὶ τὸ «ἀντικειμενικὸ» δὲν εἶναι δύο ξεχωριστοὶ κόσμοι ἀλλὰ, ὅπως εἶπα παραπάνω, εἶναι ἀμοιβαῖα μέλη τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Εὐκόλα βέβαια ἀπατᾶται κανεὶς καὶ παρασύρεται καὶ νομίζει πὼς χωρίζονται πράγματι. Εἰς τὴν πλάνην αὐτὴν ὁδηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, γιὰ νὰ κάμωμε λόγο, γιὰ νὰ μιλήσωμε γι' αὐτά, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὰ χωρίζωμε. Ἀλλὰ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς γίνεται μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ κάμωμε λόγο, ἂν δὲν τὰ χωρίσωμε

δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσωμε γι' αὐτά. Ὁ χωρισμὸς — καὶ αὐτὸ πρέπει πάντα νὰ τὸ ἔχωμε στὸ νοῦ μας — εἶναι ἐννοιολογικὸς καὶ ποτὲ πραγματικὸς, εἶναι μιὰ *distinctio rationis*. Ὅτι δὲ τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι στὸ βάθος ἀχώριστα φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἑνὸς χρησιμοποιοῦνται οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ ἄλλου μὲ ἀρνητικὴ σημασία. Ἔτσι ὅταν κάνομε λόγο γιὰ τὴν φύσι, γιὰ τὰ «γύρω» μας, τὴν χαρακτηρίζομε γενικὰ ὡς κάτι ποὺ δὲν ἔχει τὴν δύναμι νὰ σκεφθῆ, δηλαδὴ ὡς κάτι ποὺ δὲν ἔχει λογικὸ, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὴν παράστασι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅλα δὲ αὐτὰ εἶναι οἱ ἀντίθετοι ἀκριβῶς ὁρισμοὶ ποὺ δίνομε στὸ «ἐγώ», στὸν ἄνθρωπο, στὸ «ὑποκείμενο».

2. Ἡ ἀντινομία μορφῆς καὶ ὕλης¹. Καθαρότερα φαίνεται τὸ πρόβλημα ἂν τὸ πάρωμε σὲ μιὰ εἰδική του μορφή, ἂν πάρωμε μιὰ εἰδικιώτερη ἀντινομία τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀντινομία ποὺ διέπει κάθε τι ποὺ ὑπάρχει εἴτε ὡς σκέψις, εἴτε ὡς πράξις, εἴτε ὡς ὄραιοτης. Τέτοια δὲ εἰδικὴ ἀντινομία εἶναι ἡ πάλη ποὺ γίνεται μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης μέσα στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη, καὶ στὴν πράξι. Καὶ γιὰ νὰ εἰδικεύσωμε ἀκόμα τὸ πρόβλημά μας ἄς περιορισθοῦμε στὴν τέχνη, ὅπου ἡ πάλη αὐτὴ μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι αἰσθητὰ πραγματοποιημένη. Πρὶν ἀκόμα ἡ τέχνη φθάσει στὴν κλασικὴ τῆς μορφῆς, στὸ στάδιο ἐκεῖνο τῆς ζωῆς τῆς ὅπου ἡ ἁρμονία μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης εἶναι τέλεια, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι στὴν ἀρχαῖα κλασικὴ πλαστικὴ καὶ στὸ ἀρχαῖο δράμα, περνάει ἀπὸ ἄλλα εἶδη ζωῆς ὅπου κατὰ κανόνα τὸ κέντρον τοῦ βάρους πέφτει στὴν ὕλη, δηλαδὴ στὸ ὕλικὸ στοιχεῖο τῆς τέχνης. Μπορεῖ ὅμως νὰ συμβῆ καὶ τὸ ἀντίθετο· νὰ πέφτῃ δαλαδὴ τὸ κέντρον τοῦ βάρους στὴν μορφή, ὅπως ἔγινε σ' ὅλη σχεδὸν τὴν χριστια-

1) Κανένα φιλοσοφικὸ σύστημα δὲν ἐνεβάρθυνε τόσο πολὺ στὴν ἀντινομία μορφῆς καὶ ὕλης ὅσο τὸ πλατωνικόν. Ἐδῶ ἐχωρίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ κόσμος ἀσθηρότατα σὲ δυὸ ἀντίθετα, στὴν ὕλη καὶ στὴν μορφή, στὴν πραγματικότητα καὶ στὴν ἰδέα· στὰ «αἰσθητὰ» καὶ στὰ «νοητὰ». Ἀλλὰ καὶ κανένα ἄλλο φιλοσοφικὸ σύστημα δὲν συνήγωσε τόσο βαθυὰ τὴν μορφή καὶ τὴν ὕλη, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὸ νοητὸ ὅσο καὶ τὸ πλατωνικόν. Τὸ συνδετικὸ εἶναι ἐδῶ ὁ «ἔρως», αὐτὸς φέρνει τὴν ὕλη στὴν μορφή, τὴν ψυχὴ στὴν ἰδέα, ὁ ἔρως κινεῖ τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ὕλη στὴν ἰδέα. Γι' αὐτὸ εἶναι ὁ κόσμος στὸν Πλάτωνα ἕνα «μικτόν», μιὰ συζυγία ὕλης καὶ μορφῆς.

νική τέχνη και ἰδίᾳ στήν ἀρχιτεκτονική τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, στήν γοτθική, ὅπου ἡ ὕλη ἔχει σχεδὸν ἀποπνευματωθῆ. Ἄλλὰ εἴτε ἀρμονία ἀπόλυτη ὑπάρχει, ὅπως στήν ἀρχαῖα κλασική τέχνη, ὅπου μορφή και ὕλη ἔχουν τὰ ἴδια δίκαια ζωῆς, εἴτε σχετική ἀρμονία, ὅπως στήν τέχνη τὴν μεσαιωνική, ὅπου ὑπερτερεῖ ἡ μορφή, ἢ ὅπως στήν τέχνη τῆς ἀναγεννήσεως ὅπου και πάλι τονίζεται ἡ ὕλη και ὁ οὐσιαστικὸς πλοῦτος τῆς τέχνης, τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὸ ἴδιο, πρόκειται δηλαδὴ στήν τέχνη πάντοτε γιὰ μιὰ ἀντινομία μεταξὺ μορφῆς και ὕλης, πρόκειται καλλίτερα γιὰ μιὰ σύνθεσι δύο στοιχείων ποὺ ποτὲ δὲν χωρίζονται και ποὺ ποτὲ πάλι δὲν ἐνώνονται ἔτσι ὥστε νὰ συμπέση τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Χωριστὰ δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, γι' αὐτὸ και ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἑνὸς γίνεται πάντα μὲ τὰ ἀρνητικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄλλου Ἡ ζωὴ ὅμως τῆς τέχνης δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸ ἓνα χωριστὰ οὔτε στὸ ἄλλο, ἀλλὰ μονάχα στήν ἐσωτερικὴ ἐπαφή, στὸν ἐσωτερικὸ σύνδεσμο ποὺ γίνεται μέσα στήν συνείδησι τοῦ καλλιτέχνη μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο. Δὲν εἶναι δὲ σωστὸ νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ ἓνα στοιχεῖο φέρνει μαζί του τὴν ζωὴ και τὴν δίνει και στὸ ἄλλο, γιὰτὶ ἡ ζωὴ ὑπάρχει, εἴτε γιὰ τέχνη πρόκειται εἴτε γιὰ φύσι, εἴτε γιὰ πνεῦμα, εἴτε γιὰ ὄργανισμό, μόνον ὅταν τὰ δύο αὐτὰ εἶναι μαζί, μὲ ἄλλα λόγια μόνον ὅταν τὰ δύο αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν διπλῆ ἔκφρασι ἑνὸς και τοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ἑνὸς και τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Γι' αὐτὸ ὅ,τι και ἂν πράξης, ὅ,τι και ἂν εἰπῆς, ὅ,τι και ἂν δημιουργήσης θᾶχην ἀξία ἀνάλογη πρὸς τὴν ἔντασι ποὺ θᾶχην ἢ σχέσις αὐτῶν τῶν δύο στοιχείων μέσα στήν συνείδησί σου, ἢ καλλίτερα θᾶχην ἀξία ἀνάλογη πρὸς τὸν βαθμὸ και πρὸς τὸ βάθος ποὺ θὰ δώση ἢ συνείδησίς σου στὶς δύο αὐτὲς ἐκφράσεις τῆς, στοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους κατὰ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται, στήν ὕλη και στήν μορφή. Καὶ ἡ κρίσις ποὺ θὰ κάμης γιὰ τὸ καλλιτέχνημα ποὺ ἔχεις μπροστά σου θᾶναι σωστὴ μόνον ἐφ' ὅσον μέσα σου συζοῦν, συνυπάρχουν αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα, ἄλλοιῶς ἢ θὰ περιπέσης στὶς γενικότητες ἢ θὰ ζητήσης νὰ βρῆς τί παριστάνει τὸ καλλιτέχνημα, δηλαδὴ θὰ ἀφίσης τὸ ὥραϊο και θὰ πέσης στὸν κόσμο τῶν εἰδικῶν γνώσεων. Τὸ ἴδιο θὰ γίνῃ και ὅταν ἐκφέρῃς μιὰ κρίσι γιὰ ἓνα ἱστορικὸ γεγονὸς ἢ γιὰ μιὰ περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Ἡ κρίσις σου θᾶχην ἀξία μόνον ἂν ἔζησες και σὺ μέσα σου τὴν σχέσι τῶν στοιχείων

που αποτελούν την περίοδο αυτή του πνεύματος κατά τον ίδιο τρόπο, η κρίσις σου θάχη σημασία μόνον αν ξανάγινε μέσα σου ό,τι έγινε όταν υπήρχε στη ζωή το πνεύμα της εποχής που σε ενδιαφέρει. Για να υπάρξει δηλαδή ζωή του ωραίου και του αληθινού πρέπει να συνυπάρχουν και να συζούν μέσα στην συνείδησί μας μορφή και ύλη, να ανθίσταται το ένα στο άλλο, μα κατά βάθος να μη χωρίζονται.

3. Το σφάλμα των παλαιών μεταφυσικών συστημάτων. Η παληά μεταφυσική και οι δψιμοι οπαδοί της. "Αν τώρα υπάρχουν πολλοί και σήμερα ακόμα, ύστερα από τόση κριτική εργασία που έγινε (κυρίως από τον Kant και τον Hegel) που παρασύρονται και τον έννοιολογικό χωρισμό, που κάνομε κατ' ανάγκην, τον παίρνουν για πραγματικό και θεωρούν τα δύο στοιχεία μορφή και ύλη, ή «υποκειμένο» και «αντικείμενο», ως δυνάμεις ή και οντότητες χωριστές την μίαν από την άλλη με δική τους μεταφυσική δύναμι, αυτό δεν έχει βέβαια καμιά σημασία, αρκεί να γνωρίζωμε ότι εδώ γίνεται ένα βαρύτατο λογικό λάθος· οντοποιούνται δηλαδή δύο έννοιες, ή έννοια του «υποκειμένου» και ή έννοια του «αντικειμένου». Γιατί και το «υποκειμένο» και το «αντικείμενο» είναι έννοιες που αναγκαζόμαστε να σχηματίσωμε μόνον και μόνον για να μπορέσωμε να μιλήσωμε, να κάμωμε λόγο για την πνευματική σχέση που δημιουργεί ακριβώς τον κόσμο, για την ζωή του πνεύματος που γεννάει ακριβώς τον διχασμόν αυτόν μεταξύ ανθρώπου και φύσεως, ή μεταξύ «έσωτερικού» και «έξωτερικού». Αυτό δε το λάθος διέπει όλα τα παλαιά μεταφυσικά συστήματα (όσα στηρίζονται στον Αριστοτέλη) και κυρίως την μεταφυσική της γνώσεως, αρχίζει δε πάλι τώρα τελευταία να ξαναζή. Τί γίνεται δηλαδή; Η μεταφυσική της γνώσεως αντί να ιδή στο πνεύμα και στην γνώσι μια άκεραίωσι της ζωής, μια σύνθεσι, όπου ο χωρισμός είναι κάτι αφύσικο, νομίζει πως στην γνώσι ο νοῦς δεν κάνει τίποτε άλλο παρὰ ν' αποτυπώνη κάτι που υπάρχει χωριστά απ' αυτόν και δεν είναι μόνον αυτό το κακό, αλλά και ένα άλλο ακόμα· μίαν σχέση εντελώς λογική και καθαρά πνευματική, την σχέση της γνώσεως, την κάνει υλική. Διότι για ν' αποτυπωθῆ κάτι πρέπει και αυτό το κάτι που αποτυπώνεται και εκείνο που αποτυπώνει, και το «πράγμα» και ο «νοῦς» να είναι υλικά όντα, να έχουν υλικήν υπόστασι.

Τὴν νόησι δηλαδή καὶ τὸ ἀντικείμενό της ἢ παλῆα μεταφυσικὴ καὶ οἱ ὄψιμοι ὀπαδοί της, ποὺ ἀναδεύονται σήμερα, τὰ βλέπουν ὡς δύο πράγματα χωριστά. Ἀλλὰ ὅταν χωρισθῇ τόσον χονδρὰ ἢ «νόησις» ἀπὸ τὰ «πράγματα», ἐνῶ εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ γίνεται λόγος γιὰ «ἐσωτερικὸ» καὶ «ἐξωτερικὸ» κόσμο, τοῦναντίον εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὰ κάμῃς νὰ συμπέσουν, νὰ τὰ φέρῃς σὲ πραγματικὴ ἐπαφὴ ὥστε νὰ βρῇ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἔγινε δὲ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς καὶ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὸν μεσαίωνα καὶ γίνεται ὅπως εἶπα πάρα πάνω καὶ σήμερα. Καὶ γιὰ μὲν τὸν ἀρχαῖο κόσμο, γιὰ τὴν κλασικὴ ἰδίᾳ ἀρχαιότητα, ποὺ εἶχε καὶ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ποὺ εἶχε πλουσιώτατη πνευματικὴ ζωὴ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ποὺ ἔκαναν μερικοὶ φιλόσοφοι δὲν εἶχε κανένα κακὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴν ζωὴ ἢ πνευματικὴ ἀναιροῦσε κάθε λίγο καὶ λιγάκι τὴν ἐννοιολογία. Καὶ γιὰ τὸν χριστιανικὸ, τὸν μεσαιωνικὸ, κόσμο ποὺ εἶχε μιὰ βαθύτατη πίστι, ποὺ τοῦ χάριζε καὶ μιὰ στερεότατη πνευματικὴ ἰσορροπία μὲ τὰ «γύρω» του, τὸ πρᾶγμα ἐπίσης μποροῦσε νὰ γίνεται χωρὶς νὰ βλάπτῃ, ἂν καὶ κατόπιν ποὺ ἐχάθηκε ἡ πίστις καὶ ποὺ ἡ θεολογικὴ φιλοσοφία ἐπῆρε τὴν θέσι τῆς πίστεως καὶ ἀρχισε νὰ χωρίζει καὶ νὰ κομματιάζῃ τὴν ὑπόστασι τοῦ πνεύματος, ὠδήγησε ὁ χωρισμὸς αὐτὸς σὲ φρικτὰ ἀποτελέσματα, γιὰ τὴν ἔφραξε τὸν δρόμο τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσι καὶ σιγὰ-σιγὰ ἔγινε ἡ κυριώτερη αἰτία γιὰ νὰ σβύσῃ ἡ πραγματικὴ πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ διαμάχη μεταξὺ nominalismus καὶ realismus εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ. Ἐπαυσε δὲ οὐσιαστικὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ διαμάχη αὐτὴ μόλις ἐγεννήθηκε ἡ νέα ἐπιστήμη καὶ μάλιστα ἡ φυσικὴ. Καὶ δὲν ἔλειψαν βέβαια καὶ μετὰ τὴν ἀνάπτυξι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας οἱ ἀγῶνες αὐτοί, μὰ ἡ προκοπὴ τῆς ἐπιστήμης ἔδειχνε κάθε στιγμὴ τί μπορεῖ νὰ κάμῃ ὁ νοῦς ἅμα ζῆ σὲ στενὴ σχέσι μὲ τὴν φύσι. Γιὰ μᾶς ὅμως σήμερα ποὺ ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ δὲν ἔχει τόση ἀκεραιότητα, ὅση εἶχε τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανοῦ, ὁ χωρισμὸς αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἔχη πολὺ ἄσχημα ἀποτελέσματα. Εἰς αὐτὸν τὸν χωρισμὸν ὀφείλεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐποχὴ μας καὶ ἡ συνείδησίς της δὲν ἔχει τόσο ὀϊζωμένες καὶ στερεὲς σχέσεις μὲ τὴν «φύσι» καὶ μὲ τὴν «ἱστορία». Εἰδικὰ δὲ ἰσχύει αὐτὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τὴν δική μας, τὴν νεοελληνική.

4. Τὸ «λογικὸ» καὶ τὸ «ἀντικείμενο». Στὴν γνῶσι λοιπὸν ποὺ ἔχει

ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν κόσμον, στὴν ἐπιστήμη καὶ γενικὰ στὴν λογικὴ σχέσι μὲ τὴν «φύσι», δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τὸ λογικό, ὡς κάτι χωριστὸ καὶ ξεκάθωτο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ κόσμος, ἀλλὰ λογικὸ καὶ κόσμος εἶναι ἓνα. Οὔτε μπορεῖ νὰ χωρισθῇ ἡ γνῶσις ἀπὸ τὸ λογικό, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθῇ τὸ «ἀντικείμενο» ἀπὸ τὴν γνῶσι, γιατί τότε δὲν θάταν «ἀντικείμενο». Πῶς θέλετε νὰ χωρίσετε ἓνα γεωμετρικὸ θεώρημα ἀπὸ τὴν γνῶσι του; Τί θὰ εἶναι αὐτὸ καὶ τί θὰ εἶναι αὐτή; Τί εἶναι ἓνα θεώρημα ἔξω ἀπὸ τὴν σκέψι, πού τὸ κατέχει καὶ τί εἶναι ἡ σκέψις χωρὶς ν᾿αὕτη ἓνα ὠρισμένο περιεχόμενο, χωρὶς τὸ θεώρημα στὴν περίπτωσιν αὐτήν; Ἡ ἀνάλυσις τῆς γνώσεως — χωρὶς ὅμως νὰ ἀνακατώνεται μὲ ὄντολογικὴ μεταφυσικὴ — μᾶς δείχνει ἀκριβῶς τοῦτο : ὅτι τὸ ἀντικείμενο, τὸ γεωμετρικὸ θεώρημα, ὄχι μόνον εἶναι πάντα μέσα στὴν σκέψι, ὄχι μόνον ζῆ μαζί της, ὅπως ἐκείνη ζῆ μαζί του, ἀλλὰ ὅτι καὶ κάθε νόμος πού διέπει τὴν σκέψι κυβερνάει καὶ τὸ θεώρημα. Χωρὶς λ. χ. τὴν ἔννοια, τὸ νόμο τοῦ χρόνου—γιατί χρόνος εἶναι νόμος τῆς σκέψεως πού σημαίνει μιὰ τακτικὴ διαδοχὴ τῶν στιγμῶν τῆς ζωῆς μας—χωρὶς τὸν νόμο τοῦ χώρου, πού σημαίνει μιὰ τακτικὴ διαδοχὴ τῶν τοπικῶν στιγμῶν, καὶ πού εἶναι στὸ βάθος ἔργα τοῦ νοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ «ἀντικείμενο», περιεχόμενο τῆς σκέψεως, δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ θεώρημα. Ἐπειτα χωρὶς τὴν ἰκανότητα πούχει ὁ νοῦς νὰ μαζώνη μεθοδικὰ «τὰ πολλὰ εἰς ἓν», νὰ συνθέτῃ τὰ ποικίλα, δὲν μπορεῖς οὔτε «ἀντικείμενο» νὰ σκερθῆς, μὰ οὔτε καὶ τὸν ἑαυτό σου. Τὰ ἴδια μέτρα πού ἔχει ἡ σκέψις σου τὰ ἴδια θὰ βρῆς πάντα καὶ στὸ «ἀντικείμενο». Μὰ ποτὲ δὲν πρέπει νὰ παρασυρθῆς καὶ νὰ πιστεύσης πὼς τὰ μέτρα αὐτὰ πρῶτα ὑπάρχουν στὴν σκέψι σου χωριστὸ καὶ ἔπειτα ἐφαρμόζονται στὸ «ἀντικείμενο». Τέτοιο πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ γιατί ἡ σκέψις ζῆ ἀχώριστα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της, ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της.

5. Ἡ σχέσις «ὑποκειμένου» καὶ «ἀντικειμένου» εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ ὄχι χρονικὴ. Ὁ μῦθος εἶναι κάτι οὐσιαστικὸ καὶ ὄχι κάτι τεχνητό, οὔτε ἀλληγορικὸ. Αὐτὸ δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σκέψις ζῆ ἀδιαίρετα μὲ τὸ «ἀντικείμενό» της μᾶς βοηθεῖ στὸ νὰ καταλάβωμε καὶ κάτι ἄλλο· ὅτι δηλαδὴ δὲν μπορεῖ νὰ προηγηθῇ τὸ «ὑποκείμενο» ἀπὸ τὸ «ἀντικείμενο» καὶ ὅτι γενικὰ ἡ σχέσις τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι

χρονική, ἀλλὰ οὐσιαστική.¹ Στὸν μῦθο λ. χ. δὲν ὑπάρχει πρῶτα ἡ μυθική συνείδησις καὶ ἔπειτα τὰ μυθικὰ πλάσματα, ἢ ἀπλούστερα ἡ μυθική ἐξήγησις τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ φαινόμενο, τὸ γεγονός τοῦ μύθου εἶναι ἀκριβῶς μιὰ ἁρμονική σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, εἶναι μιὰ συζυγία πνευματική πού ἀναπτύσσεται σιγά - σιγά, ὅσο ἐμβαθύνει ὁ ἄνθρωπος καὶ στὸν ἑαυτό του καὶ στὰ «γύρω» του, καὶ ὅσο ὁ γύρω του κόσμος μπαίνει στὴν ψυχική του ζωή. Μῦθος ὑπάρχει τὴν στιγμή ἀκριβῶς πού ὁ μυθικός ἄνθρωπος αἰσθάνεται, συναισθάνεται, προσπαθεῖ, τὴν στιγμή δηλαδή πού μιὰ κατάστασις ὑπάρχει συνάμα στὸν ἐξωτερικὸ καὶ στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, τὴν στιγμή πού τὸ «ἐγὼ» μετατρέπει μιὰ κατάστασι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου σὲ παράστασι, ἢ καὶ μιὰ τάσι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου τὴν μορφώνει σὲ κάτι ἀντικειμενικό. Μυθική συνείδησις ὑπάρχει μαζὶ μὲ τὸ μυθικὸ πλάσμα.

Ἄν ἡ μυθολογία καὶ γενικὰ ὁ μυθικός κόσμος τοῦ ἀνθρώπου ἦταν κάτι τεχνητό, ἂν ἦταν μιὰ ἀπλὴ ἐπινόησις, τότε βέβαια θὰ ἔπρεπε νὰ χωρισθῇ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, τότε ὄχι μόνον θὰ μπορούσε νὰ χωρισθῇ ἡ μυθική συνείδησις ἀπὸ τὸ μυθικὸν ἀντικείμενον, τὸ περιεχόμενό της, μὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ χωρίσῃ καὶ τὴν μορφή ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, τὸ εἶδος ἀπὸ τὴν ὕλη, ὅπως εἶναι εὐκόλο νὰ χωρίσῃ κανεὶς αὐτὰ τὰ δύο πράγματα σ' ἓνα «ποίημα» πού ἔγινε μὲ ὑπολογισμό, ὅπως λ. χ. γίνεται στοὺς ποιητὰς τῆς κακῆς ὥρας πού σκέπτονται πρῶτα καὶ ἔπειτα κάνουν τὸ «ποίημα». Ἡ σχέσις μορφῆς καὶ περιεχομένου εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς τυχαία καὶ ἐξωτερική, γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρόκειται γιὰ καλλιτέχνημα ἀλλὰ γιὰ τέχνασμα. Μὰ οἱ μυθικὲς παραστάσεις δὲν ἔχουν καμμιά σχέσι μ' αὐτὰ τὰ τεχνάσματα, δὲν ὑπάρχουν

1) Ἡ σχέσις πού ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» δὲν εἶναι σχέσις αἰτιοκρατική, ἀλλὰ σχέσις καθαρὰ πνευματική, πρωταρχική. Τὰ «πράγματα», τὰ «ἀντικείμενα», διατελοῦν σὲ αἰτιοκρατική σχέσι ἀναμεταξύ των — ἐνῶ τὸ «ἐγὼ» καὶ τὸ «πρᾶγμα», τὸ «πρόβλημα», συνυπάρχουν πνευματικά. Ἐπίσης καὶ οἱ διάφορες ψυχικὲς καταστάσεις εὐρίσκονται σὲ αἰτιοκρατική σχέσι ἀναμεταξύ των — ἢ μιὰ γεννάει τὴν ἄλλη, ἢ μιὰ εἶναι αἰτία καὶ ἡ ἄλλη ἀποτέλεσμα. Τὸ «ἀντικείμενον» ὁμῶς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ «ὑποκειμένου», οὔτε τὸ «ὑποκείμενον» ἀποτέλεσμα τοῦ «ἀντικειμένου». Ἡ σχέσις τοῦ «ἐγὼ» μὲ τὰ «γύρω» του εἶναι πνευματική, πρωταρχική.

ὡς κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν συνείδησι τοῦ μυθικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ γεννιῶνται μαζί. Ὁ μυθικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου—ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ὁ μοναδικὸς κόσμος κατὰ τὸ στάδιο αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ζωῆς—εἶναι κάτι ὀργανικὸ καὶ συνδέεται ὀργανικὰ μὲ τὴν συνείδησι, εἶναι ἢ ἴδια ἢ συνείδησις, ὁ κόσμος, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ δὲν τὸ γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος ποῦ ζῆ μυθικά. Ἡ μυθολογία καὶ ὁ μυθικὸς κόσμος εἶναι μιὰ ἐνέργεια συνθετικὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν κατέχει τὴν ψυχὴν ὁλόκληρα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη ἡ ψυχὴ χωριστὰ ἀπὸ τὸν μυθικὸν πλοῦτο. Οἱ ἴδιοι νόμοι ποῦ διέπουν τὸν μυθικὸν κόσμον οἱ ἴδιοι κυβερνᾶνε καὶ τὴν ψυχὴν, γίνεται δηλαδὴ καὶ ἐδῶ ἐκεῖνο ποῦ γίνεται στὴν καθαρὰ σκέψι. Καὶ ὅπως στὴν ἐπιστήμη τὸ θεώρημα καὶ ἡ λύσις τοῦ δὲν ὑποδηλώνει κάτι ἄλλο, δὲν συμβολίζει κάτι, δὲν ἔχει καμμιά ἀλληγορικὴ σημασία, ἀλλὰ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἔτσι καὶ στὸν μῦθον οἱ θεοὶ καὶ τὰ ἄλλα περιεχόμενά του δὲν ὑποδηλώνουν, δὲν συμβολίζουν κάτι ἄλλο, ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ εἶναι.¹ Μόνον γιὰ κεῖνον ποῦ ἔρχεται ὕστερα, καὶ δὲν ἔχει τοὺς θεοὺς μέσα του, γιὰ τὸν «ἄθεον» ποῦ οἱ θεοὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς ψυχῆς του, μόνον γι' αὐτὸν ἔχουν οἱ θεοὶ ἀλληγορικὴ σημασία, παριστάνουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπον ποῦ δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὴν τέχνη τὸ καλλιτέχνημα εἶναι κάτι ἔξωτερικόν, ἢ τὸ πολὺ πολὺ διακοσμητικόν. Νομίζει πὼς τὸ καταλαβαίνει ἅμα τοῦ εἰπῆς τί παριστάνει. Ὁ μῦθος ὅμως καὶ ἡ τέχνη δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τους. Στὸν μῦθον καὶ στὴν τέχνην τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν εἶναι ἓνα, τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον ζοῦν μαζί.

1) Ὁ «μῦθος» περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν ἐδῶ εἶναι τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον, εἶναι ὁ πνευματικὸς κόσμος τοῦ πράγματι μυθικοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου ποῦ ζῆ ἀκόμα ἀπόλυτα ἀφοσιωμένος στοὺς ἀρχαίους θεοὺς· ποῦ δὲν ἄρχισε νὰ συζητῆ λογικὰ γι' αὐτούς. Μῦθος εἶναι ὁ πνευματικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου πρὶν ἀκόμη ξυπνήσῃ μέσα του τὸ λογικόν. Αὐτὸς ὁ μῦθος δὲν εἶναι ποτὲ ἐπινόησις ἀπλῆ, ἀλλὰ εἶναι νόμος τῆς ψυχῆς. Ἐπινόησις γίνεται ὁ μῦθος ὕστερα ἅμα ξυπνήσῃ τὸ λογικόν. Τὸ λογικὸν θρυπαλιάζει τὸν ὑπάρχοντα, τὸν πραγματικὸν μῦθον καὶ ἐπινόει ἄλλον, ποῦ δὲν εἶναι οὐσιαστικὸς νόμος στὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι γίνεται λ. χ. στὸν Ἰὺριπίδην.

Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ συνείδησις, ἡ πνευματικὴ ἰσορροπία.

1. Ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο.— 2. Ἡ ζωὴ χωρὶς ἀμφιβολία καὶ χωρὶς συλλόγησι. Ἡ φυσικὴ ἰσορροπία καὶ τὸ γκρέμισμά της.— 3. Ἡ μυθικὴ καὶ λογικὴ ἀναγκαιότης. Ἡ μυθικὴ καὶ λογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου.— 4. Ἡ σειρὰ τῶν λογικῶν ἀρχῶν ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον καὶ στὸν ἑαυτό του.— 5. Ἡ παλαιὰ πνευματικὴ ἰσορροπία καὶ ἡ καινούργια ζωὴ. Ὁ νεοελληνισμός.

1. Ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀφήσωμε τὸν μῦθον καὶ ὀφθαλμοφανῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης θὰ ἴδοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει πρῶτα ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις καὶ ἔπειτα τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ θὰ ἴδοῦμε ὅτι κάθε κομμάτι τῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς γεννιέται μαζὶ μὲ τὸ ἀντικείμενό του. Ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις ἀναπτύσσεται ἀδιάσπαστα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της, γι' αὐτὸ εἶναι ἀνόητον πρᾶγμα νὰ θεωρῆ κανεὶς τὴν ἐπιστήμην διεθνήν, νὰ νομίζῃ πὺς μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἓνα τόπον εἰς τὸν ἄλλον.¹ Οἱ πυθαγόρειοι δὲν ἐπῆραν τὴν συνείδησιν τοῦ ἀριθμοῦ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ ἔπειτα ἔκαμαν τάχα τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἔφθασαν μόνοι τους συνάμα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ εἰς τὴν συνείδησιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐν τῷ οὐσίᾳ του μαθηματικὴ σχέσις, εἶναι οἰκοδομημένος μὲ μαθηματικὰς ἀναλογίας. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοῶ βέβαια

1) Ἐκεῖνο ποὺ μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἓνα τόπον εἰς τὸν ἄλλον εἶναι οἱ γνώσεις, καὶ ὄχι ἡ ἐπιστήμη. Ἐπιστήμη εἶναι κάτι ἀναπόσπαστον ἀπὸ τὴν συνείδησιν ποὺ τὴν δημιουργεῖ. Ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἓνα ποσὸν γνώσεων, ἀλλὰ ἐνότης γνώσεως ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ μιὰ βασικὴν ἰδέαν ποὺ διέπει τὴν συνείδησιν. Μόνον ὅταν ἀφομοιώσῃ κανεὶς τὴν βασικὴν αὐτὴν ἰδέαν μόνον τότε φθάσει καὶ εἰς τὴν πραγματικὴν ἀφομοίωσιν τῆς ἐπιστήμης. Ἐτσι λ. χ. ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ εἶναι κάτι ποὺ ἀποτελεῖ τὴν προέκτασιν τοῦ ὅλου ἀρχαίου πνεύματος. Ἐτσι καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐννοεῖται χωρὶς τὸ γενικὸ πνεῦμα, ποὺ διέπει τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Ὅπως δὲ τὸ γενικὸ αὐτὸ πνεῦμα δὲν μεταφυτεύεται ἔτσι καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἐκεῖνο ποὺ μεταφυτεύεται εἶναι ἓνα ποσὸν γνώσεων.

ὅτι συνείδησις καὶ συνειδητόν, συνείδησις καὶ ἀριθμός, σκέψις καὶ ἀντικείμενο εἶναι τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἐννοῶ ὅτι ἀποτελοῦν μιὰν ὁλότητα ὅπου τὸ ἓνα διαπερνάει καὶ κατακρατάει τὸ ἄλλο ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχουν στὴν ζωὴ μόνον διότι τὸ ἓνα βαστάζει τὸ ἄλλο. Καὶ στὴν σκέψι καὶ στὸν μῦθο, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἄλλη ἐκδήλωσι τῆς πνευματικῆς ζωῆς, μονάχα ἢ ἀπόλυτη αὐτὴ ἔνωσις εἶναι γόνιμη. Μόνον δηλαδὴ ὅταν ὑπάρχει αὐτὴ, ζῆ ἢ συνείδησις μέσα σ' ἓνα πραγματικὸ κόσμο, ζῆ μέσα σὲ κάτι ποὺ εἶναι δικό της κτῆμα καὶ εἶναι θρημιμένο μὲ τὴν δική της δύναμι, ἀλλοιῶς ἔχει μέσα της κάτι νεκρό, ὅπως συμβαίνει σὲ λαοὺς ποὺ τοὺς βαρύνει ἢ παληά, ἀπονεκρωμένη πιά παραδόσις, ἢ σὲ λαοὺς, ποὺ τίποτε δικό τους δὲν ἐδημιούργησαν, ἀλλὰ ζοῦν μὲ πνευματικὰ δάνεια.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι τοῦτο, ὅτι ὁ κόσμος, εἴτε μυθικὰ εἴτε ἐπιστημονικὰ ὑπάρχει, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο μιὰν ἀναγκαιότητα, εἶναι δηλαδὴ μοναδικός. Εἶναι ὁ μόνος πραγματικὸς κόσμος διότι διέπεται πράγματι ἀπὸ τοὺς νόμους ποὺ κυβερνᾶνε τὴν συνείδησι — οἱ ἴδιοι νόμοι εἶναι καὶ μέσα στὰ πράγματα — εἴτε μυθικὰ εἴτε ἐπιστημονικὰ — οἱ νόμοι τῆς συνειδήσεως καὶ τίποτε δὲν εἶναι ἐδῶ τυχαῖο καὶ συνεπῶς ἀνυπότακτο στοὺς νόμους αὐτοὺς.

2. *Ἡ ζωὴ χωρὶς ἀμφιβολία καὶ χωρὶς συλλόγησι, ἢ φυσικὴ ἰσορροπία καὶ τὸ γκρέμισμά της.* Ἄς πάρωμε ὅμως τὸ ζήτημα στὴν ἀπλούστερή του μορφή, ἄς πάρωμε τὴν συνειθισμένη πείρα, τὴν ἐμπειρία ποῦχει ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἔχει μέσα του τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν συλλόγησι. Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν δὲν θὰ μπορέσωμε νὰ βροῦμε τὸν χωρισμὸ τοῦ «ὑποκειμενικοῦ» ἀπὸ τὸ «ἀντικειμενικό». Ὁ ἀπλοϊκὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει κὰν τὸ αἰσθημα τοῦ χωρισμοῦ. Τὰ πράγματα εἶναι τοποθετημένα στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, ὑπάρχουν ὅλα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τὸν ὁμοίμορφο καὶ ἀδιαφοροποίητο. Οὔτε ὑπάρχει ἀκόμα διαφορὰ μεταξὺ «ὑποκειμένου» καὶ «ἀντικειμένου». Δὲν ὑπάρχουν ἀπόψεις, δὲν ὑπάρχουν κριτήρια. Ὅλα εἶναι «πράγματα», καὶ τὸ «ἐγὼ» εἶναι «πρᾶγμα», καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς βουλήσεως καὶ ὅλος ὁ ψυχικὸς κόσμος εἶναι τόσο ἐνωμένος μὲ τὸν φυσικό, ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιο βαθμὸ πραγματικότητος. Ὅτι δὲ γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἔξωτερικὸς κόσμος ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐνεργήσῃ ἢ ψυχὴ, ὅτι ἢ ψυχὴ ἔχει διαφορετικὴν σχέσιν μὲ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν

σχέσι πού ἔχουν ἀναμεταξύ των δύο αἰσθητὰ πράγματα, ὅλα αὐτὰ δὲν θεωροῦνται ὡς προβλήματα ἀπὸ τὸν ἀπλοῖκὸν ἄνθρωπο. Καὶ στὴν ἀπλούστερη καὶ φυσικώτερη αὐτὴ μορφή συνειδητῆς ζωῆς πρόκειται γιὰ μιὰν ἀναγκαιότητα. "Ὅποιος ζῆ ἔτσι δὲν ἔχει κανένα κενὸν μέσα του, δὲν αἰσθάνεται μέσα του χωρισμούς, διχασμούς καὶ ἀντιθέσεις.¹

Ἡ ἀναγκαιότης δὲ αὐτὴ σωριάζεται τὴν στιγμή πού μέσα στὸν ἄνθρωπο ἔλθει γεννηθῆ ἢ συλλόγησι. Ἄν δεχθοῦμε πὼς ἡ ἀναγκαιότης αὐτή, ἢ φυσικὴ αὐτὴ ἰσορροπία, εἶναι τὸ κύριο γνώρισμα τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, τότε μόλις μέσα στὸν νέο γεννηθῆ ἢ ἀμφιβολία, ἀμέσως γεννιέται καὶ ὁ διχασμός· τὴν στιγμή δὲ αὐτὴ πέφτει καὶ ἡ ἀναγκαιότης πού ἐκυβεροῦσε τὴν ψυχὴ καὶ τὴν συνείδησι τοῦ νέου· ὁ κόσμος χάνεται γιὰ μιὰ στιγμή, καὶ ξαναρχίζει νὰ ξαναὑπάρχη μόλις ὁ νέος συνέλθῃ ἀπὸ τὸν κλονισμό καὶ ἀρχίζει σιγά-σιγὰ νὰ χτίζει νέο, στερεώτερο πνευματικὸ κόσμον, νὰ δημιουργῆ νέα πνευματικὴ σχέσι μετὰ τὸν κόσμον, γιὰτὶ ὁ κόσμος πού χάθηκε ἦταν καὶ αὐτός, ὅση «φυσικότητα» καὶ ἂν εἶχε μέσα του, πνευματικὸς, ἀποτελοῦσε τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ νέου.

Ἄν πρῶτα εἶχαν ὅλα τὰ πράγματα τὸν ἴδιον βαθμὸν ἀναγκαιότητος, ἂν ἓνα αἶσθημα ἦταν τὸ ἴδιον μετὰ ἓνα πρᾶγμα, τώρα, πού μέσα στὴν κρίσι τοῦ νέου γεννιῶνται διχασμοὶ καὶ ἀπορίαι, καὶ γενικὰ ἀπόψεις, τὰ πράγματα παίρνουν διαφορετικὴν ἀξία, χρωματίζεται τὸ καθένα διαφορετικὰ. Ὁ νοῦς τοῦ νέου δουλεύει πιά μετὰ κριτήρια, γι' αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ πράγματα, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, παίρνουν ἄλλη θέσι, (παίρνει τὸ καθένα δική του θέσι) ἐνῶ πρῶτα ἦταν στὸ ἴδιον ἐπίπεδο, εἶχαν τὸν ἴδιον βαθμὸν ἀναγκαιότητος. Τώρα πού ἐγεννήθηκα ἡ κρίσις, ἄλλα ἀφίνονται ἐντελῶς κατὰ μέρος, ἄλλα πάλι τοποθετοῦνται χαμηλότερα καὶ ἄλλα ψηλότερα. Ἀναγκαιότητα βέβαια ἔχουν καὶ τώρα τὰ πράγματα—καὶ τώρα δηλαδὴ ἡ ψυχὴ συνδέεται ἀπόλυτα μετὰ αὐτὰ—μὰ ὁ βαθμὸς τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι τώρα διαφορετικὸς, ἔχει ἄλλη ποιότητα. Τὸ πρᾶγμα βέβαια δὲν σταματᾷ ὡς ἐδῶ.

1) Ἐτσι ζοῦν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι. Λησιμονοῦν τὸν ἑαυτό τους μέσα στα πράγματα, ζοῦν ἐνωμένοι μετὰ τὰ «πράγματα» χωρὶς νὰ φθάσουν ποτὲ στὸν διχασμό. Ἡ ζωὴ των κυλᾷ κατὰ ὁμοίωμορον τρόπο.

Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σκληρὴ καὶ γίνεται σκληρότερη ὅσο προχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν φύσιν στὸ πνεῦμα, ὅσο ἀνυψώνεται τὸ πνευματικὸ του ἐπίπεδο. Τὸ σώριασμα αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ἰσορροπίας, τὸ γκρέμισμα αὐτὸ τῆς ἀναγκαιότητος τῶν πραγμάτων θὰ ἐπαναληφθῆ ἂν ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ νέου προκόψει. Θὰ γεννηθοῦν νέες ἀμφιβολίες πού θὰ γίνουν νέο σαράκι μέσα στὴν ψυχὴ του καὶ σὲ μιὰ ὠρισμένη στιγμή θὰ ξανασωριασθῆ τὸ νέο οἰκοδόμημα. Ἔτσι ἀπὸ τὴν πρώτη, φυσικὴ, «κατ' αἴσθησιν» ζωὴ πού κάνει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ «γύρω» του—ζωὴ πού ἔχει καὶ μιὰ ἰδιαίτερη βεβαιότητα καὶ μιὰ ἰδιαίτερη γοητεία, ὥστε πολλοὶ νὰ τὴν ποιοῦν καὶ νὰ τὴν νοσταλοῦν ἅμα δὲν τὴν ἔχουν πιά (ζωηρὰ παρουσιάζεται τὸ πρᾶγμα στὸν μῦθον τοῦ παραδείσου καὶ στὸν Rousseau)—προχωρεῖ στὴν «κατ' ἔννοιαν» ζωὴ, ὅπου ὑπάρχει ἓνα ἄλλο εἶδος βεβαιότητος πού τὸ ἐξαγοράζει κανεὶς κάθε στιγμή καὶ μὲ μιὰ σκέψιν, μὲ μιὰ κρίσιν. Καὶ ἐνῶ στὴν «κατ' αἴσθησιν» ζωὴ τὰ πράγματα ἐφαίνονταν στὸν ἄνθρωπον στερεὰ καὶ ἀμετάβλητα, τώρα, πού ἀπέκτησε βαθύτερη συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ «ἀντικειμένου», βλέπει πὼς ἡ στερεότης ἐκεῖνη ἦταν ἀπάτη καὶ ὅσο προχωρεῖ πείθεται πὼς ἐκεῖνο πού ἐθεωροῦσε στὴν «κατ' αἴσθησιν» ζωὴ ὡς φῶς καὶ ἀλήθεια, ἦταν μιὰ «σκοτίη γνώμη» ὅπως λέει ὁ Δημόκριτος.

3. Ἡ μυθικὴ καὶ ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης. Ἡ μυθικὴ καὶ λογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ δὲν εἶναι τὸ ἂν ἡ μιὰ ἀναγκαιότης, ἡ μιὰ βεβαιότης εἶναι στερεώτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ὅτι ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν, — καὶ ὅταν ἀκόμα εὐρίσκεται στὰ κατώτατα σιᾶδιά της — εἶναι ἓνα αἴσθημα βεβαιότητος, ἡ πεποίθησις τῆς ἀναγκαιότητος. Δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ ζωὴ χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀναγκαιότητα.

Ὡστε μόνον ὅταν διαταραχθῆ ἡ ἀπόλυτη αὐτὴ ἰσορροπία πού κυριαρχεῖ ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπον καὶ στὰ «γύρω» του, μόνον τότε χάνουν τὰ «γύρω» του τὴν ἀναγκαιότητα πού εἶχαν, μόνον τότε χάνουν τὴν μορφήν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πραγματικότητος, ὅπως λ.χ. ἔγινε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴν πού ἡ φιλοσοφία ἄρχισε νὰ χτυπά τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ μυθικοῦ κόσμου, ὅποτε ἔβλεπες ἓνα ἓνα κομμάτι τοῦ μύθου νὰ πέφτῃ καὶ νὰ δίνῃ τὴν θέσιν του στὴν λογικὴ ἐρ-

μηνεία, (σὲ λογικὲς σχέσεις) ποὺ ἔκανε ἡ φιλοσοφία γιὰ τὸν κόσμον καὶ γιὰ τὰ πράγματα, ὡς ποὺ ἔπεσεν ὅλος ὁ μῦθος — τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον ἐζητοῦσε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πράγματα — καὶ ἐδημιουργήθηκε μία νέα πνευματικὴ ἰσορροπία, ὄχι βέβαια τοῦ αὐτοῦ εἴδους, τοῦ μυθικοῦ, ἀλλὰ τοῦ λογικοῦ. Τί γίνεται τὴν στιγμὴν αὐτὴ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος; Πρῶτα - πρῶτα ὁ ἄνθρωπος ἀφίνει κατὰ μέρος τὸν μῦθο — ἢ καλλίτερα μεγαλώνει ἡ συνείδησίς του καὶ ἔτσι ὁ μῦθος πιάνει ἓνα μόνον μέρος τῆς συνειδήσεώς του — ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν διώξῃ ἀπὸ τὴν συνείδησί του γιατί εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένος μαζί της, εἶναι στοιχεῖο τῆς, καὶ γι' αὐτὸ κάθε φορὰ ποὺ ἐπεχείρησε βίαια νὰ τὸν διώξῃ ἐμαρῶθηκε ἡ πνευματικὴ του ζωὴ. Ὁ «μῦθος» ἀπὸ μοναδικὸ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου γίνεται τώρα ἓνα ὠρισμένο, γιατί κοντὰ του, δίπλα του γεννιέται ὁ «λόγος», ὁ δόλιος σύντροφός του. Ὡστε αὐτὴν τὴν στιγμὴ δὲν πρόκειται γιὰ ἀλλαγὴ ἑνὸς παλιοῦ μύθου μὲ ἓνα νέο, δὲν γίνεται ἐκεῖνο ποὺ ἐγίνονταν πρῶν : νὰ μπαίνει δηλαδὴ στὴν θέσι ἑνὸς μύθου ἓνας ἄλλος μῦθος, στὴν θέσι τῆς μιᾶς μυθικῆς ἰσορροπίας μιὰ νέα, ἄλλη μυθικὴ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ τώρα γεννιέται ἓνα νέο γένος ἀνθρώπων — τὸ γένος τῶν φιλοσόφων καὶ μ' αὐτὸ καὶ ἓνα νέο εἶδος πραγματικότητος τοῦ κόσμου. Μὰ αὐτὸ εἶναι ἡ μιὰ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Ἡ ἄλλη θὰ φανῆ ἀμέσως ἅμα εἰπῶ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ γεννιέται μὲ τὸν Θαλῆ, τί φέρνει ὁ Θαλῆς στὸν κόσμον.

Ὁ ἄνθρωπος ὡς τώρα, ἂν δὲν ἦταν ἀπόλυτα δεμένος στὸ μῦθο, εἶχε μέσα του μιὰ ἐμπειρία ζωῆς, μὰ γνῶσι δὲν εἶχε, γιατί αὐτὴν δὲν τὴν ἔχει κανεὶς ἅμα ξέρει τοῦτο κι' ἐκεῖνο τὸ πράγμα, — τότε ἔχει μονάχα μιὰ ποικιλία ἀπὸ πληροφορίες, ἔχει ἓνα πλῆθος γνώσεων, ὄχι ὅμως καὶ γνῶσι. Γνῶσιν ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τὴν στιγμὴν ποὺ ἀφίνει κατὰ μέρος τὰ πολλά, τοῦτα κι' ἐκεῖνα τὰ πράγματα, καὶ φθάνει στὴν συνείδησι ὅτι αὐτὰ ποὺ εἶχε χωριστά, καὶ ποὺ τὰ κρατοῦσε στὴν μνήμη του ἢ καὶ στὴν αἴσθησί του ὡς τοῦτο κι' ἐκεῖνο, ἔχουν μιὰν ἐνότητα.¹

1) Ὁ Θαλῆς δὲν ἀνοίγει μονάχα τὴν κατεύθυνσι τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιστήμης, γιατί καὶ ἡ ἐπιστήμη κατὰ τοῦτο διακρίνεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐμπειρία καθ' ὅ,τι ἀνάγει τὰ πολλά εἰς μιὰν ἐνότητα. Καὶ ἡ ἐπιστήμη βλέπει τὰ κατὰ μέρος ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἰδέα. Ἡ ἐπιστήμη σκέπτεται

Γνώσιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἅμα ἀφίνει κατὰ μέρος τὰ ὄντα καὶ φθά-
νει στὴν συνείδησι τοῦ ὄντος, ὅταν μὲ ἄλλα λόγια ἐνοποιήσῃ τὰ ὄντα
καὶ ἐνωθῆ ἢ νοητικὰ μὲ τὸ «ἐν». Καὶ γιὰ νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸ θὰ πρέπη νὰ
συλλάβῃ μιὰν ἀρχὴ συνθετικὴ τῶν ὄντων. Δὲν ἔχει δὲ καμμιά σημα-
σία τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νοῦς τοῦ Θαλῆ δὲν μπόρεσε νὰ προσπεράσῃ τὰ
πράγματα πού ἔβλεπε, πρὸ τοῦ παρουσίαζεν ὁ κόσμος, τὸ γεγονὸς ὅτι
ἔβαλεν ὡς ἀρχὴ κάτι ἀπ' αὐτά, τὸ νερό. Ἄν τὸ σκεφθοῦμε καλὰ - καλὰ
ὁ Θαλῆς ἐπροσπέρασε τὰ πράγματα πούχε μπροστά του, ἐσηκώθηκε
πιο ψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν πραγμάτων, γιὰ τὸν νοῦς του δὲν
θὰ μπορούσε νὰ φθάσῃ στὴν συνθετικὴ του πρᾶξι, δὲν θὰ μπορούσε
διαφορετικὰ νὰ τὴν ἐκτελέσῃ ἂν πράγματι ἔμενε μέσα στὰ πράγματα.
Ἐκεῖνο δὲ πού ἔχει ἀνυπολόγιστη σημασία γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ πνεύμα-
τος εἶναι ἡ κατεύθυνσις πού ἀνοίγει ὁ Θαλῆς, γιὰ τὴν ἂν καὶ ἐπῆρε ὡς
ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴ ἓνα κομμάτι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἓνα ὑλικὸ στοι-
χεῖο, ἐν τούτοις ἡ μέθοδός του εἶναι νέα, ἔχει μιὰ ἀρχετυπία, καὶ θὰ
μείνῃ στὴν πνευματικὴ ζωὴ, γιὰ τὸ ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει μιὰ τέ-
τοια πρᾶξι τοῦ νοῦ εἶναι ὁ νόμος τῆς, καὶ ὁ νόμος αὐτὸς λέει πὸς
δὲν μπορεῖς νὰ σκεφθῆς τὸν κόσμο ἂν δὲν βρῆς μιὰν ἀρχὴ συνθετικὴ,
ἓνα principium. Ἐνῶ ὁ νόμος τοῦ μύθου, ὁ μῦθος γενικά, ἂν καὶ
κάνει κι' αὐτὸς μεγάλη ἀφαίρεσι, ἂν καὶ ἀφίνει κι' αὐτὸς κατὰ μέρος
τὴν αἰσθητὴ ποικιλία τῶν πραγμάτων, ὁμιλεῖ περὶ τῆς γενέσεως τῶν
ὄντων διηγηματικά, ὁ μῦθος δίνει διήγησι καὶ ποτὲ ἐξήγησι, δηλαδὴ
παρατάσσει ἀπλῶς τὰ πράγματα κατὰ τὴν χρονικὴ τῶν ἀκολουθία,
κάνει μιὰ ἀρίθμησι τῶν πραγμάτων καὶ παραμένει πράγματι ὁ ἴδιος
στὴν ποικιλία. Ὁ «λόγος» τοῦναντίον δὲν χάνεται μέσα στὴν ποικι-
λία τῶν κατ' ἴδιαν φαινομένων, ἀλλὰ ἀνυψώνεται στὴν «αἰτίαν», στὴν
«ἀρχὴν» τῶν φαινομένων. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος δείχνει πόσον
ἐκαρποφόρησεν αὐτὸς ὁ τρόπος, καὶ δὲν ἐπέρασεν παρὰ μιὰ γενεὰ ἀπὸ
τὸν Θαλῆ ὡς πού ὁ Παρμενίδης εἶπε «ταυτὸν ἐστὶν νοεῖν τε καὶ εἶναι». Ἀὐτὸ
τὸ ἀπόσπασμα ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν ἔντασι τῆς νέας ἀναγκαιό-
τητος, τὴν ἔντασι τῆς βεβαιότητος πού δημιουργεῖ ὁ «λόγος», ἢ ἀλή-

λέει ὁ Kant ἔτσι «ὡς ἐὰν νὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὔρη συστηματικὴν ἐνότητα καὶ
στὴν μεγαλύτερη ποικιλία».

θεια τοῦ λόγου καὶ ὄχι τοῦ μύθου. Ποιὸς δὲ εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς πεποιθήσεως πὺν προξενεῖ ὁ λόγος, πόσο στερεὰ καὶ ἀκλόνητα γίνονται τῶρα τὰ πράγματα πὺν ἡ συνείδησις ἀπέκτησε λογικὴ σχέσι μὲ τὸν κόσμον, φαίνεται ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδου· «ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμές ἦτορ», «τῆς ὀλοστρόγγυλης ἀλήθειας ἡ ἀτρόμητη καρδιά». Ὁ νόμος τοῦ νοῦ πὺν ἀνεκάλυπεν ὁ Θαλῆς, ἔστω καὶ μὲ τὴν βοήθειαν ἑνὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἔγινε καὶ νόμος τοῦ κόσμου. Καὶ ἴσως ὁ Θαλῆς, ἐπειδὴ ζοῦσε ἀκόμα κοντὰ στὸν μῦθον, δὲν ἤξερεν ἀκόμα καλὰ-καλὰ τί ἔκανε, ἀν καὶ ἡ ἀντίθεσις του πρὸς τὸν μῦθον εἶναι φανερὴ. Εἶχε πρόθεσι νὰ γκρεμίση τὸ μῦθον. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι οὔτε ὁ Θαλῆς οὔτε καὶ ἡ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐλευθρώθησαν ἀπὸ τὴν γλῶσσα τοῦ μύθου δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἔμεινε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ μύθου. Στὸν Πλάτωνα φαίνεται τὸ πρᾶγμα καθάρᾳ. Μεταχειρίζεται τὸν «μῦθον» ἐκεῖ πὺν δὲν μπορεῖ νὰ μεταχειρισθῆ τὸν «λόγον». Ὁ κύκλος τοῦ μύθου εἶναι κάτι ξεχωριστό. Ἄλλοι εἶναι οἱ σκοποὶ τοῦ «μύθου» καὶ ἄλλοι οἱ σκοποὶ τοῦ «λόγου».

4. *Ἡ σειρά τῶν λογικῶν ἀρχῶν ὡς ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον καὶ στὸν ἑαυτὸ του.* Ἀλλὰ ἐκεῖνο πὺν εἶδαμε νὰ γίνεται πρὶν στὸν μῦθον, στὴν μυθικὴν σχέσι τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον, ξαναγίνεται τῶρα καὶ στὴν λογικὴν σχέσιν μὲ τὰ «γύρω» του. Μὲ τὴν ἀνακάλυψιν μιᾶς νέας λογικῆς ἀρχῆς ἢ σωριάζεται κάτω ἡ πρώτη πνευματικὴ λογικὴ ἰσορροπία ἢ παίρνει μιὰν ἄλλη μορφή. Καὶ δημιουργεῖται κρίσις μέσα στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν στιγμὴν πὺν γκρεμίζεται ἡ πρώτη λογικὴ ἰσορροπία ὁ ἀνθρώπος ζῆ μέσα σ' ἕνα χάσμα, ὁ κόσμος χάνει γι' αὐτὸν τὴν ἀμετάκλητη ἀναγκαιότητα πού'χε πρὶν, ὁ δὲ ἀνθρώπος μένει μὲ τὴν συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τοῦ δημιουργεῖ, τοῦ συνειδητοποιεῖ τὸ χάσμα. Ἐχει χάσει τὸ ἔδαφος τῆς πραγματικότητος, διότι πραγματικότης εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀναγκαῖο δέσιμον τοῦ κόσμου μὲ μιὰ λογικὴ ἀρχή. Ἄν προσέξωμε ὅμως θὰ ἴδοῦμε ὅτι ἡ ἀνακάλυψις μιᾶς νέας λογικῆς ἀρχῆς δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ὀλοκληρωτικὸ γκρέμισμα τῆς προηγουμένης μορφῆς τοῦ πνεύματος, διότι μπορεῖ—καὶ αὐτὸ συμβαίνει στὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν πὺν ὠρίμασε φυσιολογικὰ—ἡ νέα αὐτὴ ἀρχὴ νὰ γεννήθηκε στὰ ὅρια πὺν κατέληγε τὸ πλαίσιον τῆς παλαιᾶς, νὰ γεν-